

γματος καὶ γινῶσκον αὐτὸ ἐνορατικῶς, εἶναι ἀσφαλές, ἀκριβές καὶ τέλειον¹.

Ἡ ἀληθὴς γνῶσις.—Συναφῆς πρὸς τὴν διάκρισιν εἰδῶν γνώσεως εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ἐννοιῶν. Μόνον ἡ ἐννοια (ιδέα) ἐκείνη, ἣτις συμφωνεῖ ὅλως πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς (ιδεατόν), ἥτοι πρὸς τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ πράγματος καὶ ἐπομένως ἐκφράζει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, μόνον ἐκείνη εἶναι ἐναργῆς καὶ σαφῆς. Πᾶσαι δ' αἱ ἄλλαι ἐννοιαὶ εἶναι ἀσαφεῖς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀνακριβεῖς καὶ ἀναλήθεις. Τὸ μόνον ἀσφαλές κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ ἐνάργεια καὶ σαφήνεια τῶν ἡμετέρων παραστάσεων, αἵτινες ὡς τοιαῦται (ὡς ἐναργεῖς) εἶναι ἀμέσως φανεραὶ καὶ οὐδεμιᾶς χρήζουσιν ἄλλης βεβαιώσεως.

Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι ἡ κτῆσις ἀληθοῦς γνώσεως συμπίπτει πρὸς τὴν μόρφωσιν καὶ κτῆσιν σαφῶν ἐννοιῶν, αἵτινες θὰ ἐπεσκοτίζοντο, ἐὰν ἐμειγνύοντο μετ' ἀσαφῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ διαστέλλωμεν τὰς σαφεῖς παραστάσεις ἀπὸ τῶν ἀσαφῶν². Αἱ τελευταῖαι αὗται δὲν ἐκφράζουσι τὴν φύσιν τοῦ πράγματος ἀκριβῶς καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἔχουσι κῦρος ὡς οὔσαι φαντασταί· πηγάζουσιν ἐκ τῆς φαντασίας, ἣτις ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἐπομένως ἐκ τῶν σωματικῶν κινήσεων³.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ διάκρισις τῶν ἐννοιῶν εἰς σαφεῖς καὶ ἀσαφεῖς συνάπτεται στενότατα πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν γνωστικῶν μέσων. Εἰς μὲν τὰς σαφεῖς δηλαδὴ ἐννοίας ἄγει ὁ νοῦς, ἡ νόησις, εἰς δὲ τὰς ἀσαφεῖς ἡ αἴσθησις καὶ ἡ φαντασία. Μόνον ὁ νοῦς, ἡ νόησις, γεννᾷ σαφεῖς παραστάσεις⁴. ἐὰν δὲ στοιχῶμεν εἰς τὸν κανόνα αὐτοῦ, νοοῦμεν κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος

1. Αὐτ. 18 - 29.

2. Αἱ ἀσαφεῖς πάλιν ἐννοιαὶ διακρίνονται, κατὰ τρία εἶδη, εἰς πλαστάς (ideae fictae), εἰς ψευδεῖς (falsae) καὶ εἰς ἀμφιβόλους (dubiae). Αὐτ. 50 ἐξ.

3. Περὶ τῆς φαντασίας ἐπιθι αὐτόθι (50 - 90).

4. Περὶ τῆς νοήσεως γίνεται ἀκριβὴς λόγος (αὐτ. 30 - 50).

καὶ ἐρμηνεύομεν ἕκαστον πρᾶγμα ἢ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἢ ἐκ τῆς προσεχυστάτης τούτου αἰτίας, τουτέστι γινώσκομεν τὸν πραγματικὸν λόγον, ἐξ οὗ τι προέρχεται. Ἐρμηνεύοντες τὸ ἀντικείμενον οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἀπαριθμῶμεν τὴν σειράν τῶν ἰδιοτήτων του ἀλλὰ νὰ δεικνύωμεν τὴν γένεσιν αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ποιοῦμεν ἢ δίδομεν τὸν ἀληθῆ τούτου ὀρισμόν. Ὁ τοιοῦτος ὀρισμὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς ὀρισμὸς ὁ δεικνύων τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τοῦ πράγματος. Ὀρίζομεν, φέρ' εἰπεῖν, τὸν κύκλον ἐρμηνεύοντες τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ, ἣτις εἶναι ἡ προσεχυστάτη αἰτία τῆς τούτου ὑπάρξεως· ἐρμηνεύοντες δὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ κύκλου ὀρίζομεν αὐτὸν οὕτως, ὥστε μετὰ τῆς τούτου γενέσεως καὶ ἐξ αὐτῆς νὰ νοῶνται συγχρόνως αἱ ἰδιότητες τοῦ κύκλου.

Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ σχηματισμὸς σαφῶν ἐννοιῶν συμπίπτει μετὰ τοῦ σχηματισμοῦ ἀπηκριβωμένων ὀρισμῶν, διὸ καὶ ἀσχολεῖται περὶ τούτους ὁ φιλόσοφος συντόμως καὶ διεξοδικῶς¹. Ἐνταῦθα ἀπαιτεῖται ὅπως διακρίνονται οἱ ὀρισμοὶ τῶν δεδημιουργημένων πραγμάτων ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἀδημιουργήτου φύσεως· ἐκεῖνα μὲν πρὸς διασάφησιν χρήζουσι τῆς ἐννοίας τῆς προσεχυστάτης αἰτίας αὐτῶν, αὕτη δὲ τὸναντίον οὐδενὸς ἄλλου χρήζει παρὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς οὐσίαν. Αὕτη δὲ εἶναι αἰτία ἑαυτῆς (*causa sui*), ἐξ ἧς ἀρχεται ἡ ἄλυσις τῆς διαδοχῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐννοιῶν καὶ προέρχεται ἡ ἀναγκαία τῶν ὄντων τάξις. Σημαντικώτατον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν εἶναι τὸ νὰ συλλάβῃ τὴν τάξιν τῶν αἰδίων ὄντων καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, ἐξ ὧν τέλος ἤρτηνται τὰ ἐπὶ μέρος μεταβλητά².

Ἐκ πάντων τούτων καθίσταται συμφανὲς ὅτι ἡ « βελτίωσις τοῦ νοῦ » ἔγκειται ἐν τῇ προσλήψει καὶ κτήσει ἐναργῶν καὶ σαφῶν ἐννοιῶν· ὅπερ εἶναι ἡμῖν σπουδαιότατον. Διότι ἐξ ἐκείνων

1. Αὐτ. 91 - 110.

2. Ἰδιότης τοῦ νοῦ εἶναι νὰ νοῆ τὰ πράγματα οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς διαρκείας (παροδικότητος) ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς αἰδιότητος (*sub quadam specie aeternitatis*).

προέρχεται ἢ ἐναργῆς καὶ σαφῆς γνῶσις, ἢ ἀληθῆς ἐπιστήμη, ἢ ἀλήθεια, ἣτις εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης ἐμπειρίας καὶ τῆς πραγματικότητος¹.

Ταῦτα ἐν συντομίᾳ περὶ τῆς Πραγματείας τῆς περὶ βελτιώσεως τοῦ νοῦ. Ἀπαιτοῦσα καὶ καθορίζουσα τὴν ἀληθῆ γνῶσιν καὶ συνάπτουσα αὐτὴν πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τοὺς αἰδίου νόμους τῆς φύσεως, ἅμα δὲ πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, παρέχει διάγραμμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα καὶ ἀποβαίνει προοδοποιήσις τοῦ μεγάλου ἔργου αὐτοῦ, τῆς Ἠθικῆς.

3. ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ

Τὸ κύριον τοῦ Σπινόζα φιλοσόφημα ἀναπτύσσεται ἀκριβέστερον ἐν τῷ περιωνύμῳ ἔργῳ αὐτοῦ, τῇ Ἠθικῇ, ἣτις διεξάγεται κατὰ τρόπον μαθηματικόν. Πεποισθῶς δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος ὅτι ἡ μαθηματικὴ εἶναι τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης ἐφαρμόζει ἐν τῇ κυριωτάτῃ συγγραφῇ αὐτοῦ τὴν «γεωμετρικὴν μέθοδον» ἄρχεται ἀπὸ (γενικῶν) ὀρισμῶν καὶ ἀξιωμάτων² καὶ ἐπὶ τούτων στηρίζει θεωρήματα (proposi-

1. Ὁ νοῦς δύναται νὰ σχηματίζῃ ἀπηρτισμένον καὶ ἐναρμόνιον σύστημα σαφῶν καὶ ὁμολόγων πρὸς ἀλλήλας ἐννοιῶν, ὅπερ σύστημα ὡς τοιοῦτο εἶναι ἀληθὲς αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀσχέτως πρὸς τὸ ἂν ὑπάρχει ἐν τῷ ἔξω κόσμῳ ἀντίστοιχόν τι πραγματικόν. (ἐνταῦθα ἡ ἐννοια (ιδέα) συμφωνεῖ ὅλως πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς (ιδεατόν)· ἀδιάφορον ἂν τοῦτο εἶναι μόνον ἐν τῷ νῷ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι).

2. Τὰ τιθέμενα ἐνταῦθα ἀξιώματα εἶναι τὰ ἐξῆς ἑπτὰ:

1) Πάντα ὅσα ὑπάρχουσιν, ὑπάρχουσιν ἢ ἐν ἑαυτοῖς ἢ ἐν τινὶ ἄλλῳ (omnia, quae sunt, vel in se vel in alio sunt).

2) Τὸ μὴ δυνάμενον νὰ νοηθῇ δι' ἑτέρου πρέπει νὰ νοηθῆται δι' ἑαυτοῦ (id quod per aliud non potest concipi, per se concipi debet).

3) Δοθείσης ὀρισμένης αἰτίας ἔπεται κατ' ἀνάγκην ἀποτέλεσμα· τοῦναντίον δ' ἐὰν μὴ δοθῇ ὀρισμένη αἰτία, ἀδύνατον νὰ ἐπακολουθήσῃ ἀποτέλεσμα (ex data causa determinata necessario sequitur effectus, et contra, si nulla datur determinata causa, impossibile est, ut effectus sequatur).

4) Ἡ γνῶσις τοῦ ἀποτελέσματος ἤρτηται ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ αἰτίου καὶ

tiones) μετὰ τῶν οἰκείων ἀποδείξεων (demonstrationes), εἰς ἃς ἐπάγει συνήθως πορίσματα (corollaria) καὶ ἀκριβεστέρας διασαφήσεις (scholia). Οὕτω δὲ νομίζει ὅτι εἰς τὰς ἀποφάνσεις αὐτοῦ προσποιεῖ μαθηματικὴν βεβαιότητα¹.

1. ΟΥΣΙΑ (ὑπόστασις, Θεός)².—Ὁ Σπινόζας ὀρμᾶται ἀπὸ τῆς ὀρθολογικῆς θεωρίας τοῦ Καρτεσίου ἐντεινομένης εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι πάντα εἶναι διὰ τοῦ νοῦ γνωριστά, ὅτι ὁ νοῦς διὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ ἐποπτειῶν δύναται νὰ λάβῃ τὴν ἀλή-

ἐμπεριέχει αὐτὴν (effectus cognitio a cognitione causae dependet et eandem involvit).

5) Πράγματα, μηδὲν κοινὸν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα, δὲν δύνανται νὰ νοηθῶσι δι' ἀλλήλων, τουτέστιν ἡ ἐννοια τοῦ ἑτέρου δὲν περιλαμβάνει τὴν ἐννοϊαν τοῦ ἄλλου. (Quae nihil commune cum se invicem habent, etiam per se invicem intelligi non possunt, sive conceptus unius alterius conceptum non involvit).

6) Ἡ ἀληθὴς ἐννοια (ἰδέα) ὀφείλει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς (ἰδέα τὸν) (idea vera debet cum suo ideato convenire).

7) Ἐὰν πρᾶγμα τι δύναται νὰ νοηθῇ ὡς μὴ ὑπάρχον, ἡ οὐσία αὐτοῦ δὲν περιλαμβάνει τὴν ὑπαρξιν (Quidquid ut non existens potest concipi, ejus essentia non involvit existentiam).

1. Πρότυπον τοιαύτης μεθόδου παρέσχεν ὁ Καρτέσιος ἐν ταῖς « Ἀπαντήσεσιν εἰς ἐνστάσεις ». Ἄλλ' ἢ κατὰ γεωμετρικὴν μέθοδον ἔκθεσις, ἣν ἐφήρμοσεν ὁ Σπινόζας πρῶτον μὲν ἐν τῷ παραρτήματι τῆς βραχείας πραγματείας, ὕστερον δὲ περιεκτικώτερον ἐν τῇ ὑποτυπώσει τῶν Ἀρχῶν τοῦ Καρτεσίου καὶ τέλος συστηματικῶς καὶ ἐκπρεπῶς ἐν τῇ Ἠθικῇ, ἐπεκρίθη ἰσχυρῶς ὡς ἐπισκοτίζουσα μᾶλλον ἢ διαφωτίζουσα τὰ πράγματα· παρεικάσθη δὲ πρὸς βαρὺν θώρακα διακωλύοντα τὴν ἐλευθέραν κίνησιν. Εἶναι ὄντως λυπηρόν, ὅτι ἡ μέθοδος αὕτη ἀπεστέρησε τὴν Ἠθικὴν, πλὴν ἄλλων, τὸ πλεονέκτημα τῆς διηγηματικῆς ἐντόνου παραστάσεως, περὶ ἣν ἦτο ὁ φιλόσοφος ὑπέροχος καλλιτέχνης, καθὰ δεικνύουσι τὰ ἄλλα αὐτοῦ ἔργα καὶ ἀποσπάσματα.

2. Ἐπειδὴ τὸ φιλοσόφημα τοῦ Σπινόζα ἐμφαίνει ὁμολογουμένως πολλὰς δυσχερείας καὶ διεγείρει παντοῖα ζητήματα (ὃν πράγματι « spinosum »), ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ ἀκριβέστερον καὶ διεξοδικώτερον καθοδηγούμενοι ἀσφαλῶς μόνον ὑπὸ τῶν πηγῶν (τῶν κειμένων)· τοιοῦτῳ τρόπῳ θὰ δυνηθῶμεν ἴσως νὰ παράσχωμεν ὑποτύπωσιν τινὰ τοῦ προκειμένου φιλοσοφικοῦ συστήματος ἀπηλλαγμένην παρανοήσεων.

θειαν¹. Πεποιθώς δὲ πάλιν ὅτι οὐδαμοῦ ὑπάρχει σκοπιμότης πειρᾶται νὰ παραγάγῃ τὴν ὅλην τῶν ὄντων τάξιν ἐκ πρώτης καὶ ἐξ οὐδενὸς ἠρτημένης αἰτίας, ἐξ ὄντος δηλονότι, ὅπερ ὑπάρχει αἷτιον ἑαυτοῦ (*causa sui*). Τὴν ἔννοιαν ταύτην ποιεῖ ὁ φιλόσοφος τηλαυγὲς πρόσωπον τοῦ ἑαυτοῦ συστήματος λέγων ἐν ἀρχῇ τῆς Ἠθικῆς « Αἷτιον ἑαυτοῦ νοῶ ἐκεῖνο, οὗ ἡ φύσις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ὑπαρξιν, ἥτοι ἐκεῖνο, οὗ ἡ φύσις νοεῖται ἀναγκαίως ὡς ὑπάρχουσα »². τοῦτο δὲ ὀνομάζεται οὐσία ἢ ὑπόστασις (*substantia*). Λοιπὸν οὐσία εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ νοεῖται δι' ἑαυτοῦ, ἄνευ τῆς βοήθειας τῆς ἐννοίας ἐτέρου ὄντος³. Ἀλλὰ τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον καὶ δι' ἑαυτοῦ νοούμενον εἶναι προφανῶς αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον καὶ κατ'ἀκολουθίαν ἀπεριόριστον, ἀπολύτως ἄπειρον (*ens absolute infinitum*)⁴ καὶ ἀδιαίρετον⁵. τὸ δὲ ἀπολύτως ἄπειρον εἶναι ὁ θεός· « θεόν, λέγει, ἐνοῶ ὄν ἀπολύτως ἄπειρον, ἥτοι τὴν οὐσίαν »⁶. Οὐσία

1. « Ἴδιον τοῦ Λόγου εἶναι νὰ νοῆ τὰ πράγματα κατ' ἀλήθειαν (*vere*), νὰ γινώσκῃ ταῦτα ὡς ἔχουσι καθ' ἑαυτά, ἥτοι οὐχὶ ὡς τυχαῖα ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖα » (*Eth.* 2, *prop.* 44, *dem.*).—Τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆς συμφωνίας « νοεῖν καὶ εἶναι » ἐμφαίνουσι καὶ τὰ πρόσθεν μνημονευθέντα θεμελιώδη ἀξιώματα, ἰδίᾳ δὲ τὰ δύο τελευταῖα (6ον καὶ 7ον).

2. *Ethica* 1, *def.* 1 « *per causam sui intelligo id, cujus essentia involvit existantiam; sive id, cujus natura non potest concipi nisi existens* » —(Αἷτιον ἑαυτοῦ (*causa sui*) ἢ « ἀφ' ἑαυτοῦ ὄν » (*a se esse*) ἔλεγον ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Καρτεσίου τὸ οὐδεμίαν ἔχον αἰτίαν, τὸ αὐτοτελὲς καὶ ἀνεξάρτητον. Καὶ ἄλλως δὲ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ οὐσία (ὑπόστασις) δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ἐξ ἐτέρας (*Αὐτ. Prop.* 6).

3. *Αὐτ. Def.* 3 « *Per Substantiam intelligo id, quod in se est et per se consequitur; hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat* ».

4. *Αὐτ. Def.* 6. *Explic. Prop.* 8.

5. *Αὐτ. Prop.* 18 « *substantia absolute infinita est indivisibilis* ».

6. *Αὐτ. Def.* 6. « *Per Deum intelligo ens absolute infinitum, hoc est substantiam....* ». Ῥητέον ὅτι ἐν τοῖς προτέροις συγγράμμασιν ὁ Σπινόζας δὲν ὠριζε τὸν θεὸν ὡς οὐσίαν, εἰ καὶ τοῦτο ἐποίει ὁ Καρτέσιος. Τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς οὐσίας προσένεμεν ἐκεῖ εἰς τὰ κατηγορήματα, τὸν δὲ θεὸν ἐταύτιζε πρὸς τὴν Φύσιν.

ἄρα καὶ θεὸς εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ (*substantia sive Deus*).
Εἶναι δὲ ἡ οὐσία μί α¹. διότι, ἐὰν ἦσαν πλείονες, ἐκάστη αὐτῶν
θα ἦτο διάφορος τῶν ἄλλων καὶ κατὰ τοῦτο θα περιορίζετο ὑπ'
αὐτῶν, ὅπερ ἀντίκειται πρὸς τὴν φύσιν τῆς οὐσίας².

Ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπείρου ὄντος συνάγεται κατ' ἀνάγκην
ἡ ἀπειρος ὑπαρξίς, καθὰ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου τὸ ἀπειρον
μέγεθος. Τὸ δὲ ἀπολύτως ἀπειρον εἶναι ἀναγκαίως ἀνεπίδεκτον
ὀρισμοῦ· διότι ὁ ὀρισμὸς διακρίνει τὸ ὄν ἀπὸ ἐτέρου καὶ εἶναι
περιορισμὸς καὶ ἄρνησις (*omnis determinatio est negatio*)³.
Ὁ ὀρισμὸς δηλαδὴ δηλοῖ μόνον τὴν ἔλλειψιν τῆς ὑπάρξεως καὶ
ἀφορᾷ μόνον εἰς τὸ « μὴ εἶναι » τοῦ πράγματος· ἀλλὰ τὸ ἀπο-
λύτως ἀπειρον οὐδεμίαν ἐνέχει ἄρνησιν, εἶναι ἀπόλυτος κατά-
φασις τῆς ὑπάρξεως⁴. Πᾶν τὸ περὶ τῆς οὐσίας (ὑποστάσεως)

1. Τὴν ὑπαρξίν τῆς οὐσίας (ὑποστάσεως) θεωρεῖ ὁ Σπινόζας ὡς ἀξίωμα
μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν· διότι τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς μανθάνομεν δι' ἐνορά-
σεως (*Αὐτ. 1 prop. 8, schol.*). Πλὴν ἀλλ' ἐμπεδοῖ αὐτὴν καὶ δι' ἀποδείξεων,
ὧν πρώτη εἶναι ἡ ὄντολογικὴ· κατὰ ταύτην ἐν τῇ φύσει τῆς οὐσίας ἐνυπάρχει ἡ
ὑπαρξίς. Ἡ οὐσία δηλαδὴ ὑπάρχουσα αἰτία ἑαυτῆς, ἐμπεριέχει τὴν ὑπαρξίν,
ἦτοι εἰς τὴν φύσιν αὐτῆς ἀνήκει ἡ ὑπαρξίς· ἡ ὑπαρξίς τοῦ θεοῦ καὶ ἡ οὐσία αὐ-
τοῦ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. (*Def. 1, Pars 1. Prop. 7 καὶ 20*). Ἐπειτα δὲ παρατη-
ρεῖ ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ὑπάρχειν εἶναι δύναμις, ἐπεταί ὅτι, ὅσῳ πλείονα πραγματικό-
τητα ἔχει ἡ φύσις πράγματός τινος, τόσῳ πλείονα δύναμιν ἔχει ἐν ἑαυτῇ εἰς τὸ
ὑπάρχειν· ὅθεν τὸ ἀπολύτως ἀπειρον ὄν, ὁ θεός, ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἀπολύτως ἀπειρον
δύναμιν τοῦ ὑπάρχειν καὶ ἐπομένως ὑπάρχει ἀπολύτως. Ὁ θεός δηλαδὴ εἶναι τὸ
τελειότατον ὄν καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκαίως ὑπάρχει. Αἱ ἀποδείξεις ἀναπτύσσονται
ἐν τῷ ἀξίῳ προσεκτικῆς ἀναγνώσεως 11^ω θεωρήματι τοῦ πρώτου μέρους. Τέλος
ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ οὐσία (ὑπόστασις) δὲν δύναται νὰ παραχθῇ ὑπ' ἄλλης οὐ-
σίας (*αὐτ. prop. 6*) καὶ ὅτι ἔξω τοῦ θεοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλη οὐσία (*prop. 14*).
Ὡστε εἰς μόνον ὑπάρχει θεός, μία οὐσία (ὑπόστασις).

2. *Αὐτ. 1 prop. 5 καὶ prop. 10, schol. 1, prop. 14.* « Παρὰ τὸν θεὸν οὐδεμία
ἄλλη οὐσία οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῇ δύναται ».

3. Ὡς ὁ χῶρος δὲν περιορίζεται, οὕτω καὶ τὸ ἀπειρον ὄν δὲν ἐπιδέχεται πε-
ριορισμὸν· ὁ περιορισμὸς θα ἰσοδυναμῆι πρὸς ἄρνησιν. Τὸ ἐντελῶς ἀπειρον ὄν
(*ens absolute infinitum*) εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐντελῶς ἀπεριόριστον καὶ ἀπροσ-
διόριστον (*ens absolute indeterminatum*). (*Epist. 41. 50. Eth. 1, prop.*
8, schol 1).

4. *Eth. 1, prop. 8, schol 1.*

λεγόμενον σκοπεῖ νὰ ἀποκλείσῃ ξένην αἰτίαν (νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ οὐσία παρήχθη) ἢ νὰ ἀποκρούσῃ διορισμούς. "Ὅθεν περιγράφεται ἐκείνη (ἡ οὐσία) δι' ἀρνητικῶν προσδιορισμῶν· λέγεται ὅτι ὑπάρχει ἀδιαίρετος καὶ ἀμέριστος, ξένη παντὸς μερισμοῦ καὶ περιορισμοῦ¹, πάσης ἀνάγκης² καὶ φθορᾶς³.

Ἄναλυτικοὶ χαρακτῆρισμοὶ τῆς οὐσίας.— Θετικῶς δὲ δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῆς οὐσίας (ὑποστάσεως) μόνον ἡ ἀναφορὰ αὐτῆς πρὸς ἑαυτήν· ἐν ἄλλοις λόγοις πᾶσαι αἱ περὶ θεοῦ ἀποφάνσεις εἶναι κρίσεις ἀναλυτικαί⁴. Οὕτω λέγεται, καθὰ εἶδομεν, ὅτι ἡ οὐσία (ὑπόστασις) εἶναι αἰτία ἑαυτῆς, ὅτι δηλαδὴ ἐμπεριέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ὑπαρξιν, ὅτι ἀναγκαίως ὑπάρχει. Τὸ αὐτὸ δηλοῖ καὶ ἡ ἀπόφανσις ὅτι ἡ οὐσία εἶναι αἰωνία, καθ' ὅσον αἰωνιότης εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ὑπαρξις νοουμένη ὡς ἀναγκαία ἀκολουθία τοῦ ὀρισμοῦ ἀναγκαίου πράγματος⁵. Τὸ δ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς ἐκφράσεως, καθ' ἣν ὁ θεὸς (ἡ οὐσία) εἶναι ἐλευθερός· σημαίνει δηλαδὴ ἀρνητικῶς μὲν ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἄμοιρος πάσης ξένης βίας, θετικῶς δὲ ὅτι ἐνεργεῖ συνωδᾶ πρὸς τοὺς νόμους τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως. Ἐξω τοῦ θεοῦ οὐδεμίαν ὑπάρχει αἰτία δυναμένη νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτόν, εἶναι φανερόν ὅτι πᾶν εἶδος βίας καὶ ἀναγκασμοῦ ἀποκλείεται. Ἐνεργεῖ ἄρα ὁ θεὸς μόνον κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, ὑπ' οὐδενὸς τὸ παρά-

1. Αὐτ. 1, prop. 13 « substantia absolute infinita est indivisibilis.

2. Ἡ οὐσία ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς, ὑπ' οὐδενὸς ἄγεται εἰς ὑπαρξιν καὶ ἐνέργειαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπ' οὐδενὸς ἀναγκάζεται, ἀλλ' εἶναι ἐλευθέρα. (Αὐτ. 1. Def. 7).

3. Ἡ οὐσία, ὁ θεός, δὲν μετέχει τῆς διαρκείας, τοῦ χρόνου, διότι δὲν κοινώνει τῆς ὑπάρξεως ἀλλ' εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἀναγκαία ὑπαρξις, εἶναι ἡ αἰωνία ὑπαρξις, ἡ αἰωνιότης. (Αὐτ. Def. 8 « Αἰωνιότητα ἐννοῶ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξιν, καθ' ὅσον νοεῖται ὡς ἀναγκαίως ἀπορρέουσα ἐκ μόνου τοῦ ὀρισμοῦ αἰωνίου πράγματος ». Αὐτ. Prop. 19. Πρβλ. Cogit. metaphys. 2, 1 ». Ὁ θεὸς δὲν δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι μετέχει (ἀπολαύει, fruitur) τῆς ὑπάρξεως, διότι ἡ ὑπαρξις τοῦ θεοῦ εἶναι αὐτὸς ὁ θεός ». Epist. 12).

4. Ὁ θεὸς εἶναι ἀνεπίδεκτος περιορισμῶν, οὐχὶ ὁμῶς ξένος ἰδιοτήτων.

5. Eth. 1, Def. 8.

παν ἀναγκαζόμενος εἴτε ἐξωτερικῶς εἴτε ἐσωτερικῶς· ἐνεργεῖ ὅλως ἐλευθέρως καὶ εἶναι μόνος ὁ θεὸς ἐλευθέρα αἰτία (*causa libera*)¹.

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ ἀρχέγονος καὶ μόνη οὐσία (ὑπόστασις) πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς αἰτία ἑαυτῆς, ὡς τὸ ἐντελῶς ἄπειρον ὄν ἢ ὁ θεός· εἶναι δ' ἅμα καὶ ἡ αἰτία πάντων ὡς παρέχουσα εἰς πάντα οὐ μόνον τὴν οὐσίαν (φύσιν) αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξιν (εἶναι *causa essendi rerum*)². Ὁ θεὸς εἶναι ἡ μόνη ὑπόστασις (οὐσία) καὶ περιλαμβάνει τούτου ἔνεκα πάντα ἐν ἑαυτῷ. Ἐπειδὴ ἄλλη τις παρά τὸν θεὸν ὑπόστασις δὲν ὑπάρ-

1. Αὐτ. 1, prop. 17 corol. 1 καὶ 2. Οὐδεμία ὑπάρχει αἰτία κινουσα τὸν θεόν, εἴτε ἐξωτερικῶς εἴτε ἐσωτερικῶς, εἰς ἐνέργειαν, πλὴν τῆς τελειότητος τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως. Ὅθεν συνάγεται ὅτι μόνος ὁ θεὸς εἶναι ἐλευθέρα αἰτία· μόνον ὁ θεὸς ὑπάρχει ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν μόνος αὐτὸς εἶναι ἐλευθέρα αἰτία. Ὁ θεὸς δηλαδή παράγει πάντα κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἑαυτοῦ φύσεως, εἶναι ἡ ἀναγκαῖα ἀπάντων αἰτία· ἅμα δὲ εἶναι ἡ ἐλευθέρα αἰτία αὐτῶν. Ἡ φαινομένη ἐνταῦθα ἀντίφασις αἴρεται, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ θεία ἀνάγκη δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ ἀλλ' ἐσωτερικὴ. Ὁ θεὸς δὲν ἐνεργεῖ οὔτε κατὰ τινὰ ἐξωτερικὴν ἀνάγκην (διότι ἄλλο τι παρ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει) οὔτε αὐθαιρέτως (διότι ἐνεργεῖ κατὰ τὴν οἰκείαν οὐσίαν) ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως, τουτέστιν ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην, ἣτις εἶναι πραγματικὴ ἐλευθερία. (αὐτ. 1, prop. 33, schol. 2). Διότι κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐλευθερίας (αὐτ. Def. 7) « ἐλεύθερον εἶναι τὸ ὑπάρχον ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς ἑαυτοῦ φύσεως καὶ κινούμενον εἰς ἐνέργειαν μόνον ἀφ' ἑαυτοῦ· τοῦναντίον δὲ ἀναγκαῖον, μᾶλλον δὲ ἠναγκασμένον (*coactum*) εἶναι τὸ ὑφ' ἑτέρου κινούμενον εἰς τὸ ὑπάρχειν καὶ ἐνεργεῖν κατὰ σταθερὸν καὶ ὠρισμένον τρόπον ». — Ἀλλαχοῦ δὲ (*Epist.* 52. 23) λέγεται ὅτι ἐλευθερία εἶναι « ἡ ἐλευθέρα ἀνάγκη ». Πάντως πρέπει ὡς ἀτέλεια νὰ ἀποκλείηται ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ αὐθαιρεσία.

2. Αὐτ. 1, prop. 24 καὶ 25. Ἐν τῷ σχολίῳ τοῦ 25 θεωρήματος λέγεται « Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐννοιαν, καθ' ἣν ὁ θεὸς καλεῖται αἰτία ἑαυτοῦ (*causa sui*), πρέπει νὰ καλῆται καὶ αἰτία πάντων τῶν πραγμάτων (*causa omnium rerum*).

χει¹, ἔπεται ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ². Πάντα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Θεῷ καὶ προέρχονται ἐξ αὐτοῦ ἀκολουθοῦντα εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς θείας φύσεως. Οὕτως ὁ Θεὸς εἶναι ἡ (λογικὴ) αἰτία οὐ μόνον τῆς ὑπάρξεως ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως πάντων τῶν πραγμάτων, παράγει πάντα καὶ ἐν ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς ὡς αἰτία· δὲν ὑπάρχει χωρὶς καὶ ἔξω τοῦ κόσμου (transiens) ἀλλ' εὐρίσκεται ἐν τῷ κόσμῳ (immanens) ὡς οὐσία καὶ ἐνδόμυχος αἰτία αὐτοῦ³. Ἐνῶ αὐτὸς οὐδεμίαν ἔχει αἰτίαν ἑαυτοῦ (ἄλλην παρ' ἑαυτόν), ὑπάρχει αἴτιος πάντων, ἡ ἀπολύτως πρώτη αἰτία (absolute causa prima).

Λέγοντες τὸν θεὸν αἴτιον τῶν πραγμάτων δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι αἴτιον καὶ αἰτιατὸν εἶναι ἐνταῦθα διάφορα· τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ δὲν εἶναι διάφορον αὐτοῦ, οἷον εἶναι παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις τὸ ἔργον (διάφορον) τοῦ τεχνίτου. Ὁ θεὸς δηλαδὴ

1. Ἡ θεία ὑπόστασις εἶναι, ὡς εἴρηται, μί α, διότι ἡ ὑπόστασις δὲν δύναται νὰ προέλθῃ ἐξ ἑτέρας (Def. 3. Αὐτ. 1, prop. 6). "Ὅτι ἐν τοῖς πρώτοις μάλιστα θεωρήμασι τοῦ πρώτου μέρους γίνεται λόγος περὶ ὑποστάσεων, οὐδὲν σημαίνει. Διότι ἐν τῇ ἀρχῇ ὑποτίθεται τὸ ἐνδεχόμενον καὶ δυνατὸν πολλῶν ὑποστάσεων, ἧτις ὁμῶς ὑπόθεσις βαθμηδὸν ἀναιρεῖται καὶ δεικνύεται ὅτι μία μόνη ὑπάρχει κυρίως ὑπόστασις. Ἄλλως δὲ τὰ κατηγορήματα, ὡς μέρη τῆς μιᾶς ὑποστάσεως, θὰ ἠδύναντο, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατὰ χρῆστικῶς πῶς νὰ ὀνομασθῶσιν « ὑποστάσεις ».

2. Αὐτ. prop. 14 καὶ 15. « Πᾶν τὸ ὑπάρχον ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, οὐδὲν δὲ δύναται μήτε νὰ ὑπάρξῃ μήτε νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ Θεοῦ ». (Quidquid est, in Deo est et nihil sine Deo esse, neque concipi potest). Πρβλ. αὐτ. 1, Prop. 18, Demonstr. « extra Deum nulla potest dari substantia, hoc est, res, quae extra Deum in se sit ».

3. Αὐτ. 1, prop. 18. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐμμονος καὶ ἐγκόσμιος (ἐσωτερικὴ) οὐχὶ ἡ ὑπερβατικὴ (ἐξωτερικὴ) αἰτία πάντων. (Deus est omnium rerum causa immanens, non vero transiens). Πρβλ. Ἐπιστ. 73 (πρὸς τὸν Oldenburg) « Deum omnium rerum causam immanentem, ut ajunt, non vero transeuntem statuo. Omnia, inquam, in Deo esse et in Deo moveri cum Paulo affirmo et forte etiam cum omnibus antiquis philosophis... ».

εἶναι αἷτιος τῶν πραγμάτων, καθ' ὃν τρόπον εἶναι αἷτιος ἑαυτοῦ¹. Αὕτη δὴ ἡ αἰτιότης καὶ θεία ἐνέργεια ἀποτελεῖ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ, ἣτις συμπίπτει εἰς τὸ αὐτὸ πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· διότι ἐκτὸς τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ δὲν ὑπάρχει αἷτία τῆς θείας ἐνεργείας². Ὁ θεὸς εἶναι δύναμις καὶ ἐνέργεια· ἐνεργεῖ ἀπείρως πολλὰ κατ' ἀπείρους τρόπους (*agit infinita infinitis modis*)· εἶναι δὲ τόσον ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν τὸν θεὸν ὡς μὴ δρῶντα,

1. Αὐτ. 1, 16, corol. 1, 24, corol.—Ἡ ἐννοια τῆς αἰτίας εἶναι ἐκ τῶν δυσχερῶν ζητημάτων τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος. Ἐπειδὴ συχνὴ ἀπαντᾷ ἐν αὐτῷ ἡ ἔκφρασις « *causa sive ratio* » (ιδεὲ μάλιστα τὸ 11ον θεώρημα τοῦ πρώτου μέρους), ἐνομίσθη ὑπὸ πολλῶν καὶ ἐπαναλαμβάνεται εἰσέτι ἡ γνώμη ὅτι αἷτία κατὰ Σπινόζαν εἶναι ἡ λογικὴ μόνον αἷτία. Ὅτι δ' ὁμοίως ὁ φιλόσοφος δὲν παρεώρα ὅλως τὴν φυσικὴν αἷτιαν, μαρτυρεῖ μάλιστα τὸ σχόλιον τοῦ 17ου θεωρήματος τοῦ αὐτοῦ μέρους, ἐνθα τὸ αἷτιατὸν (*causatum*) καὶ τὸ αἷτιον (*causa*) διαστέλλονται ὡς διάφορα πράγματα (Πρβλ. Ἐπιστ. 64). Ἡ προσεκτικὴ ἀνάγνωσις (ιδίᾳ τῶν πορισμάτων) τοῦ 16ου θεωρήματος, ἐνθα ὁ θεὸς χαρακτηρίζεται ὡς δρῶσα αἷτία (*causa efficiens*) καὶ ἅμα ὡς λογικὴ αἷτία, ἐτι δὲ καὶ ἡ τοῦ 34ου θεωρήματος τοῦ αὐτοῦ μέρους, ὅπου ὁ θεὸς παρίσταται ὡς ἡ ἐνεργοῦσα δύναμις, πείθει ἡμᾶς ὅτι ἡ πραγματικὴ καὶ δρῶσα αἷτία συγχωνεύεται καὶ ταυτίζεται μετὰ τῆς λογικῆς. Σημειῶδες δ' ὅτι τὸ « *agere ex solis Dei naturae legibus* » (θεώρ. 17) καὶ τὸ « *Sequi ex necessitate divinae naturae* » (θεώρ. 16) λαμβάνονται ὡς ἰσοδύναμα. Μία δηλαδὴ καὶ ἡ αὐτὴ σχέσις παρίσταται τὸ μὲν ὄντολογικῶς ὡς πραγματικὴ καὶ αἷτιώδης (δυναμικὴ) συνάφεια (*causa*), κατὰ τὸν τύπον αἷτιου καὶ ἀποτελέσματος, τὸ δὲ γνωσιολογικῶς ὡς λογικὴ καὶ μαθηματικὴ ἀκολουθία (*ratio*), κατὰ τὸν τύπον λόγου καὶ ἀκολουθίας. Ἡ μὲν πρώτη ἀποψις εἶναι ἐμπειρικὴ, ἡ δὲ δευτέρα λογικὴ καὶ μαθηματικὴ. (Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ μάθῃ τὴν ὅλην τῆς φύσεως τάξιν, θὰ διέβλεπε τὴν μαθηματικὴν τῶν πάντων συνάφειαν (*cogit. met. 2,9*)).

2. Αὐτ. 1, prop. 34, Demon. « Ἐκ μόνης τῆς ἀνάγκης τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ συνάγεται ὅτι ὁ θεὸς εἶναι αἷτιος ἑαυτοῦ καὶ πάντων τῶν πραγμάτων. Λοιπὸν ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ, δι' ἧς καὶ αὐτὸς καὶ πάντα τὰ ὄντα ὑπάρχουσι καὶ ἐνεργοῦσιν, εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ οὐσία αὐτοῦ » (*potentia Dei est ipsa ipsius essentia*). Πρβλ. 2, prop. 3, schol. « *Dei potentiam nihil esse praeterquam Dei actuosam essentiam* ». Ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ, συμπίπτουσα πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, εἶναι ἡ αἷτία τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας τοῦ θεοῦ, ὡς καὶ πάντων τῶν πραγμάτων.

ὅσον εἶναι ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν αὐτὸν ὡς μὴ ὑπάρχοντα¹.

Πάντα προέρχονται ἐκ τῆς ἀπολύτου δυνάμεως τοῦ θεοῦ² καὶ κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως αὐτοῦ, καθ' ὃν τρόπον προέρχονται αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι, ὅπως ἐπὶ παραδείγματος ἐκ τῆς φύσεως τοῦ τριγώνου προέρχεται τὸ ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι αὐτοῦ ἰσοῦνται πρὸς δύο ὀρθάς³.

1. Αὐτ. 2, prop. 3, schol. Πρβλ. 1, prop. 16.—'Εντεῦθεν γίνεται φανερόν, πόσον ἀφίστανται τοῦ ὀρθοῦ ὅσοι παριστῶσι τὸν σπινοζικὸν θεὸν ὡς ἄτονον καὶ ἀδρανῆ καὶ μονονουχὶ ληθαργοῦντα. Πᾶν τούναντίον ὁμοίως ὁ θεὸς εἶναι κατὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον δύναντος καὶ ἐνέργεια, « ἄπειρος ἐνέργεια καὶ ἄπειρος ἀρνήσις τοῦ πάθους » (Tract. brev. 2, 26). 'Εν τῇ 'Ηθικῇ (2, prop. 3, schol.) ταυτίζεται ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν δύναντος καὶ ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ χαρακτηρίζεται ὡς *essentia actiosa*, ὡς ἐνεργὸς δηλονότι καὶ δρῶσα οὐσία· ἐν δὲ τῷ 34ῳ θεωρήματι τοῦ πρώτου μέρους λέγεται, ὡς εἶδομεν, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ εἶναι ἡ δύναντος αὐτοῦ, δι' ἧς ὁ θεὸς ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ. Καὶ ἀλλαχοῦ (αὐτ. 4, praef.) διδάσκεται ὅτι ὁ θεός, μεθ' ἧς ὑπάρχει ἀνάγκης, μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ ἐνεργεῖ. (Πρβλ. 1, 16.2, 3, schol.).

2. 'Η δύναντος τοῦ θεοῦ εἶναι συναφῆς πρὸς τὴν θείαν ἀνάγκην καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν συνειδητὴν ἐνέργειαν. Δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν ἐκείνην ὡς συναπτομένην πρὸς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ ἐξουσίαν τοῦ θεοῦ ἐπὶ πάντων μηδὲ νὰ παραβάλλωμεν πρὸς τὴν δύναντος τῶν βασιλέων (αὐτ. 2, prop. 3, schol. Πρβλ. Epist. 19). 'Ο θεὸς δὲν ἐνεργεῖ ὡς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως. 'Εὰν δὲ λέγωμεν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ διακυβερνήσεως τῶν ὄντων πρέπει νὰ ἐννοῶμεν τὴν σταθερὰν καὶ ἀναλλοίωτον τῆς φύσεως τάξιν· ἐὰν δὲ πάλιν ὁμιλῶμεν περὶ ἀποφάσεων τοῦ θεοῦ, αὗται εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ οἱ νόμοι τῆς φύσεως, καθ' οὓς γίνονται πάντα (Theol. polit. tract. 3,1).

3. Αὐτ. 1 prop. 17 « 'Ο Θεὸς ἐνεργεῖ ἐκ μόνων τῶν νόμων τῆς φύσεως αὐτοῦ χωρὶς νὰ ἀναγκάζεται ὑπὸ μηδενός ». (αὐτ. schol.).—Πάντα ὅσα γίνονται, προέρχονται ἐκ τῆς αἰδίου καὶ ἀπείρου φύσεως τοῦ θεοῦ κατὰ μαθηματικὴν ἀνάγκην χωρὶς νὰ ἐμφιλοχωρῇ ἔχνος σκοποῦ. Θὰ ἦτο ἄρα σφαλερὰ ἡ δοξασία ὅτι ὁ θεὸς δὲν ἐποίησε πάντα ὅσα ἠδύνατο ἢ ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ καὶ ἄλλα· ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει θὰ περιωρίζετο ἀτόπως ἡ παντοδυναμία, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ ἡ τελειότης αὐτοῦ, ἀφοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλην φύσιν παρ' ἣν ὡμολογήσαμεν ὅτι ἔχει τελειοτάτην. (αὐτ. 1, prop. 17, schol. 1, prop. 33, schol. 2).

Πάντα εἶναι ἄχρονα καὶ ἀίδια προϊόντα¹ τῆς τελείας φύσεως τοῦ θεοῦ ἐνεργοῦντος αἰδίως², οὐχὶ κατὰ συνείδησιν καὶ σκοπόν³, ἀλλὰ κατ' ἐσωτερικὴν ἀνάγκην⁴, εἰ καὶ μὴ στερεῖται νοήσεως καὶ αὐτογνωσίας⁵. Πάντα δ' εἶναι ἐπακολουθήματα τῆς θείας ἐνερ-

1. Ὡς αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι εἶναι λογικαὶ μόνον καὶ οὐχὶ χρονικαὶ ἀκολουθίαι, οὕτω καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ θεοῦ εἶναι ἀναγκαῖαι καὶ ἀίδιοι ἀκολουθίαι τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ἡ θεία ἐνέργεια σημαίνει τὸ ἀίδιον εἶναι καὶ τὴν αἰωνίαν ἀνάγκην.

2. « Ἡ παντοδυναμία τοῦ θεοῦ ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνος ἐνεργὸς καὶ θὰ παραμείνη εἰς τοὺς αἰῶνας ἐν τῇ αὐτῇ ἐνεργείᾳ » (αὐτ. 1, prop. 10, schol.). Ἡ δύναμις (= ἐνέργεια) τοῦ θεοῦ, δι' ἧς καὶ αὐτὸς οὗτος καὶ πᾶν πρᾶγμα ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ, εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία αὐτοῦ (αὐτ. 1, prop. 34. 2, prop. 3, schol.). Διὸ καὶ παρίσταται ὡς εἶδομεν (2, prop. 3, schol.) ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ ὡς ἐνεργοῦσα οὐσία (*essentia actuosa Dei*)· εἶναι τόσον ἀδύνατον νὰ νοήσωμεν τὸν θεὸν ὡς μὴ ἐνεργοῦντα, ὅσον καὶ νὰ νοήσωμεν αὐτὸν ὡς μὴ ὑπάρχοντα.

Ἐντεῦθεν φανερόν, πόσον σφαλερὰ εἶναι ἡ δοξασία, καθ' ἣν ὁ Σπινόζας παρεδέχετο μόνον λογικὴν (μαθηματικὴν) ἀκολουθίαν καὶ οὐχὶ αἰτιώδη καὶ πραγματικὴν (φυσικὴν). Κατὰ πόσον αἱ δύο ἐκδοχαὶ (λογικὴ ἀκολουθία καὶ φυσικὴ ἀκολουθία) εἶναι πρὸς ἀλλήλας συμβιβασταί, εἶναι ἄλλο ζήτημα.

3. Ὁ Σπινόζας ἀποκρούει ἐντόνως τὰ τελικὰ αἷτια καὶ δεικνύει ὅτι ἡ παραδοχὴ αὐτῶν αἶρει τὴν τελειότητα τοῦ θεοῦ. Διότι, ἐὰν ὁ θεὸς ἐνήργει ἀποβλέπων εἰς τέλος τι καὶ σκοπόν, θὰ ἐπόθει τι, οὐ στερεῖται, καὶ θὰ ἦτο ἄρα ἀτελής. (αὐτ. 1, prop. 33, schol. 2. 1, Appendix. 4, praef.).

4. « Τὸ αἰώνιον καὶ ἄπειρον ἐκεῖνο ὄν, ὅπερ καλοῦμεν Θεὸν ἢ Φύσιν, ἐνεργεῖ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀνάγκην, καθ' ἣν καὶ ὑπάρχει » (Αὐτ. 4, praef. 1, prop. 16).—Ἐὰν δὲ πάντα προέρχωνται κατ' ἀνάγκην καὶ οὐχὶ κατὰ σκοπόν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀτελῆ· ἐκ τοῦ ἐναντίου εἶναι τέλεια ὡς προερχόμενα ἐκ φύσεως τελειοτάτης.

5. Ἐνταῦθα ἀνακύπτει τὸ παλαιὸν τὸ ἀπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου ἀρξάμενον καὶ νῦν ἔτι ἀμφιλεγόμενον ζήτημα, ἂν ὁ θεὸς τοῦ Σπινόζα ἔχει αὐτοσυνειδησίαν καὶ γνῶσιν ἑαυτοῦ ἢ οὐχί, μᾶλλον δὲ καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἂν ὁ θεὸς νοεῖ καὶ ἔχει αὐτὸς καὶ ἀμέσως ἐπίγνωσιν ἑαυτοῦ ἢ λαμβάνει ταύτην μόνον ἐμμέσως διὰ τῶν ἐπὶ μέρος ψυχῶν. Καθ' ἡμᾶς (ὡς θὰ δείξωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς) οὐδέτερα τῶν ἐκδοχῶν τούτων μόνη εἶναι ὄρθη ἀλλ' ἀμφότεραι ἀληθεύουσι νοούμεναι ὀρθῶς.

Τὸ κύριον ἐπιχείρημα τῶν ἀρνούμενων εἰς τὸν σπινοζικὸν θεὸν αὐτοσυνειδησίαν καὶ προσωπικότητα εἶναι τὸ ὅτι οὗτος δὲν ἔχει νοῦν καὶ βούλησιν καὶ

ὅτι ὁ ἄπειρος (θεῖος) νοῦς ἀνήκει οὐχὶ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ ἀλλ' εἰς τοὺς τρόπους (modi). Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ φιλόσοφος φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ἀρνεῖται εἰς τὴν φύσιν τοῦ θεοῦ « νόησιν καὶ βούλησιν » (αὐτ. 1, prop. 17, schol.)· πλὴν τοῦτο δὲν εἶναι κατὰ βάθος ἀκριβές, διότι ἀρνεῖται τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν μόνον καθ' ὅσον αὐταὶ νοοῦνται κατὰ τὴν συνήθη σημασίαν τὴν ἰσχύουσαν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀτελεῖ δηλονότι καὶ περιορισμένην. Παρατηρεῖ δηλαδὴ κατωτέρω (ἐν τῷ αὐτῷ σχολίῳ) ὅτι ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, διαφέρουσιν οὐράνιον ὅσον (toto caelo) τῆς ἡμετέρας νοήσεως καὶ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως οὐδ' ἔχουσιν ἄλλο τι κοινὸν πλὴν τοῦ ὀνόματος· ἔχουσι τόσῃν ὁμοιότητα, ὅσῃν ἔχουσιν ὁ κύων ὡς οὐράνιος ἀστερισμός, καὶ ὁ κύων, ὡς ὑλακτοῦν ζῶον. (Παραπλήσια λέγονται ἐν τῇ 54ῃ Ἐπιστολῇ). Καὶ ἐκ τῶν ἐφεξῆς δὲ λεγομένων προκύπτει ὅτι ὁ φιλόσοφος ταυτίζει τὴν νόησιν τοῦ θεοῦ πρὸς τὴν βούλησιν καὶ τὴν δύναμιν, κατ' ἀκολουθίαν καὶ πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, τούτου δ' ἕνεκα ἀποφαίνει τὴν θείαν νόησιν μετὰ τῶν λοιπῶν ἰδιοτήτων τοῦ θεοῦ ὡς πάντῃ διάφορον τῆς ἡμετέρας νοήσεως εἰς λόγον οὐσίας καὶ εἰς λόγον ὑπάρξεως (Dei intellectus a nostro intellectu, tam ratione essentiae, quam ratione existentiae, differt) καὶ ἐπάγεται ὅτι « συμφωνεῖ (ἡ νόησις τοῦ θεοῦ) πρὸς τὴν ἡμετέραν νόησιν μόνον κατ' ὄνομα (nomine). Εὐδηλον δ' ὅτι ὁ ταῦτα λέγων δὲν ἀρνεῖται τῷ θεῷ τὴν νόησιν ἀλλ' ἐκδέχεται αὐτὴν ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον καὶ διὰ τοῦτο παντάπασιν διάφορον τῆς ἀνθρωπίνης.

Πλὴν ὁμοίως ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ὁ Fr. Ehrhardt ἐν τῷ κριτικῷ αὐτοῦ ἔργῳ (Die Philosophie des Spinoza in Lichte der Kritik) ἀρνοῦνται ὅτι ὁ σπινοζικὸς θεὸς ἔχει ἄμεσον νόησιν. Ἀλλὰ φέρ' ἴδωμεν τὰ κείμενα. Ἐν τῷ πρώτῳ θεωρήματι τοῦ δευτέρου μέρους λέγεται ὅτι « ὁ θεὸς εἶναι ὄν νοοῦν » (res cogitans) καὶ ὅτι « τὸ ὄν τὸ δυνάμενον νὰ νοῆ ἄπειρα πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους εἶναι ἀναγκαίως ἄπειρον ἕνεκα (δυνάμει) τοῦ νοεῖν (virtute cogitandi) ». Ἀναγνωρίζεται δηλαδὴ εἰς τὸν θεὸν ἡ ιδιότης (κατηγορημα) τῆς νοήσεως, ἵνα ἐρμηνευθῇ ἡ ὑπαρξίς ὄντος δυναμένου νὰ νοῆ ἄπειρα πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους. Ἐν δὲ τῇ ἀποδείξει τοῦ ἀκολουθοῦντος τρίτου θεωρήματος λέγεται ὅτι « ὁ θεὸς δύναται νὰ νοῆ ἄπειρα πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους, ἥτοι νὰ σχηματίζει τὴν ἔννοιαν (ιδέα) τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας καὶ πάντων τῶν ἐκ ταύτης ἀναγκαίως προερχομένων » καὶ ἐν τῷ οἰκείῳ σχολίῳ προστίθεται ὅτι « ὁ θεὸς ἐνεργεῖ κατὰ τὴν αὐτὴνπερ ἀνάγκην, καθ' ἣν καὶ νοεῖ ἑαυτόν, τουτέστιν, ὅπως ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως προκύπτει (ὑπερ πάντες ὁμοφώνως παραδέχονται) ὅτι ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτόν, οὕτως ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνάγκης προκύπτει τὸ ὅτι ὁ θεὸς ἐνεργεῖ ἀπείρως πολλὰ πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους ».

(Πρβλ. τὸ ἐν τῇ 40ῃ Ἐπιστολῇ μνημονευόμενον ἀξίωμα, καθ' ὃ « ἡ δύναμις τῆς νοήσεως πρὸς τὸ νοεῖν δὲν εἶναι μείζων τῆς δυνάμεως τῆς Φύσεως πρὸς τὸ ὑπάρχειν καὶ ἐνεργεῖν »). Ὅπως δηλαδὴ ὁ θεὸς κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς ἑαυτοῦ φύσεως παράγει πάντα, οὕτως ἀναγκαίως νοεῖ ἑαυτὸν καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παραγόμενα.

Σημειωτέον ὅτι λέγων ταῦτα ὁ φιλόσοφος παραπέμπει εἰς τὸ 16ον θεώρημα τοῦ πρώτου μέρους, ἐνθα ἔδειξεν ὅτι « ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως ὀφείλουσι νὰ προέρχωνται ἀπειρα πράγματα κατ' ἀπείρους τρόπους, τουτέστι (νὰ προέρχωνται) πάντα ὅσα δύναται νὰ συλλάβῃ νοῦς ἀπειρος ». Ἐν ἄλλοις λόγοις λέγει καὶ ἐνταῦθα ὅτι ὁ θεὸς παράγει πάντα καὶ νοεῖ αὐτὰ διὰ τῆς ἀπειρου αὐτοῦ νοήσεως, τοῦ νοῦ. Οὐχὶ διάφορα διδάσκει καὶ τὸ πόρισμα τοῦ ἐβδόμου θεωρήματος τοῦ δευτέρου μέρους· « ἡ περὶ τὸ νοεῖν δύναμις τοῦ θεοῦ εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν πραγματικὴν δύναμιν αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐνεργεῖν », ἐνθα ἡ παρὰ τῷ θεῷ δύναμις τοῦ νοεῖν τάττεται παρὰ τὴν τοῦ ἐνεργεῖν. (Ὅπως ὁ θεὸς ἐνεργεῖ ἀμέσως, οὕτω καὶ νοεῖ ἀμέσως).

Ἐκ τῶν τοιούτων ἐν τῇ Ἠθικῇ ἀποφάνσεων γίνεται πρόδηλον καὶ ἡμῖν γε οὐδεμία καταλείπεται ἀμφιβολία ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐθεώρει τὸν θεὸν ὡς νοοῦντα ἑαυτὸν ἀμέσως. Ἡ ἀντίθετος δ' ἐκδοχὴ στηρίζεται ἐπὶ παρανοήσεως καὶ μονομεροῦς ἐκδοχῆς τοῦ φιλοσοφήματος. Θὰ ἦτο μάλιστα περιττὴ ἢ προσφυγὴ εἰς λεπτομερείας· διότι καὶ ἐκ μόνης τῆς ῥητῆς ἀποφάνσεως ὅτι ὁ θεὸς « νοεῖ ἑαυτὸν » συνάγεται οἴκοθεν καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι εἰς τὸν θεὸν ἀποδίδεται ἀμέσως νόησις. Ὁ δὲ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ σπινοζικὸς θεὸς « νοεῖ μὲν ἀλλὰ δὲν ἔχει νόησιν » εἶναι οὐχ ἥττον ἀνόητος ἢ καὶ ἀστεῖος ὡς ἀποτελῶν κατάφωρον σχῆμα ὀξύμωρον. Ὅσα ὁ Ehrhardt ἰδίᾳ προσάγει ἐπιχειρήματα μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ ἄλλως σοφὸς οὗτος ἀνὴρ καταφεύγει εἰς ἐξεζητημένας ἐρμηνείας, παρανοεῖ τὴν ἔννοιαν τοῦ « ἀπείρου νοῦ » ἀρνούμενος αὐτὸν τῷ θεῷ (σελ. 177. 228 ἐξ.) καὶ ὑπολαμβάνων ἀθαιρέτως ὅτι τὸ « νοεῖ ὁ θεὸς ἑαυτὸν » σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὁ φορεὺς τῶν ψυχικῶν φαινομένων (σ. 157 ἐξ. 226. 227 ἐξ.). Ἐπὶ δὲ τούτοις ἀδικεῖ τὸν φιλόσοφον ψέγων (σ. 224), μᾶλλον δ' ἐπαναλαμβάνων τὴν ὑπ' ἄλλων (K. Thomas) προενεχθεῖσαν μομφὴν ὅτι συγκαλύπτει ἐκεῖνος μᾶλλον ἢ φανεροῖ τὰ ἑαυτοῦ διανοήματα, ἧτις μομφὴ εἶναι ἀναξία τῶν τρόπων καὶ τοῦ ἥθους τοῦ σεμνοτάτου Σπινόζα. (Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἔννοιαί τινες, ὡς ἡ τῆς οὐσίας (essentia), δὲν εἶναι τόσον ἀσαφεῖς, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται.

Καὶ ὅμως, παρὰ ταῦτα δὲν παραλείπει εἰλικρινῶς νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Ehrhardt κατ' ἐπανάληψιν (σελ. 225 ἐξ. 288 σημ.) ὅτι ἡ ἐναντία πρὸς ἡν ὑπερασπίζει ἐκδοχὴ « δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀδύνατος » καὶ ὅτι ἴσως παραδέχεται ὁ φιλόσοφος ὅτι ὁ θεὸς νοεῖ ἑαυτὸν ἀμέσως. Καὶ ἀληθῶς οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὡς θὰ καταστῇ ἔτι σαφέστερον ἐκ τῶν ῥηθησομένων κατωτέρω, ἐνθα ὁ λόγος περὶ τῶν κατηγορημάτων.

γείας και έπομένως αναγκαία¹ ούδαμῶς ούδέποτε σκόπιμα², ό δέ θεός είναι, ώς έλέχθη, ή ένδόμυχος και έλευθέρα αίτία του κόσμου³.

Τούτων ούτως έχόντων, ή του κόσμου τάξις πρέπει νά θεωρηθῆ ώς ή αναγκαία και άρρηκτος τῶν όντων άλληλουχία, ής ένδόμυχος αίτία είναι ή άπειρος δύναμις και ούσία του θεού. Διό και λαμβάνονται ταυτα ώς ίσοδύναμα: **Θ ε ό ς ή Φ ύ σ ι ς**⁴ (*Deus sive Natura*)⁵.

1. « Έν τῆ φύσει τῶν πραγμάτων ούδέν ύπάρχει τυχαῖον άλλά πάντα είναι καθωρισμένα (προωρισμένα, *determinata*) κινούμενα εκ τῆς άνάγκης τῆς θείας φύσεως (*ex necessitate divinae naturae*) εις τό νά ύπάρχωσι και νά ενεργῶσι καθ' ώρισμένον τρόπον ». (*Αύτ. 1, prop. 29, Πρβλ. prop. 33*) « Τα πράγματα δέν ήδύναντο νά παραχθῶσιν ύπό του θεού κατ' άλλον τρόπον ούδέ κατ' άλλην τάξιν παρ' εκείνην, καθ' ήν παρήχθησαν ».

Τό τυχαῖον (ή τύχη) ούδεμίαν έχει θέσιν έν τῷ θεῷ. "Οπερ δέ συνήθως λέγομεν τυχαῖον, έχει σχέσιν μόνον πρός τήν άτέλειαν τῶν γνώσεων ήμῶν, πρός τήν έννοιαν « τῆς τάξεως τῶν όντων ». 'Η αντίληψις τῶν πραγμάτων ώς τυχαίων είναι ίδιον τῆς φαντασίας, ούχι του νοῦ (ένθ. άνωτ. *demonstr. και schol. Πρβλ. και 2, prop. 44* μετά τῆς οικείας άποδείξεως και τῶν σχολίων και 1, *prop. 16 και Praef. του τετάρτου μέρους*).

2. 'Ο Σπινόζας άποδεικνύει διά μακρῶν ότι ή Φύσις ούδένα έχει προδιαγεγραμμένον σκοπόν και ότι πάντα τά λεγόμενα τελικά αίτια είναι άπλῶς φαντάσματα του ανθρώπου άντιστρέφοντος τήν τάξιν τῶν πραγμάτων και έκλαμβάνοντος τήν αίτιαν ώς άποτέλεσμα και τάνάπαλιν. (*Eth. 1, Appendix*).

3. *Eth. 1, prop. 17* « *Deus ex solis suae naturae legibus et a nemine coactus agit.* » *αύτ. Corol. 2.* « *Hinc sequitur solum Deum esse causam liberam* ». *Πρβλ. και 2, prop. 32, corol. 1*).

4. Έν τῷ πρώτῳ συγγράμματι του Σπινόζα λαμβάνεται συχνάκις τό *Natura* ώς ίσοδύναμον τῷ *Deus*. Έν δέ τῆ 'Ηθικῆ γίνεται τοῦτο σπανίως (έπιθι τόν Πρόλογον του τετάρτου μέρους και τήν άπόδειξιν του τετάρτου θεωρήματος του αύτου μέρους).

5. Φύσις δέν είναι μόνον ό ένυλος κόσμος άλλά και τό κεφάλαιον πάντων τῶν όντων, είτε σωματικῶν είτε πνευματικῶν. (*Theol. polit. tractatus 6* « *me per naturam non intelligere solam materiam ejusque affectiones, sed praeter materiam alia infinita* ». ('Επιθι και 'Επιστ. 73). Τοῦτο πρέπει νά έχωμεν καλῶς πρό όφθαλμῶν, ίνα μή παρερμηνεύοντες τά πράγματα έκλάβωμεν τόν φιλόσοφον ώς ύλιστήν.